WSTĘP

Zauważalna jest tendencja do tłumaczenia większości działań ludzi żyjących w dawnych wiekach ich potrzebami ekonomicznymi oraz do poszukiwania najbardziej racjonalnego z naszego punktu widzenia wyjaśnienia ich zachowań. Stosowanie pojęcia „człowieka ekonomicznego" wydaje się jednak bardziej zasadne w odniesieniu do XIX, a przede wszystkim XX w. Sceptyczny stosunek archeologów do wszystkiego, co w dawnej cywilizacji jawi się jako irracjonalne, był już przedmiotem krytyki w literaturze przedmiotu (Merrifield 1988, s. 1-5). To, co skłonni bylibyśmy nazwać anachronicznie postępowaniem niedorzecznym, z perspektywy stuleci i przy bagażu doświadczeń wszystkich pokoleń, które dzielą nas od badanej epoki, stanowiło niezwykle ważny przejaw ludzkiej kultury, pozostawiając całkiem liczne, lecz często pomijane świadectwa materialne. Archeolodzy wszakże, często z rezerwą odnoszą się do badań nad źródłami, których nie da się zważyć, policzyć lub w inny sposób ująć w ramy matematyczne (por. Merrifield 1988, s. 4). Dla przykładu, w społeczeństwie średniowiecznym praktyki religijne, magiczne oraz rytualne odgrywały szczególnie ważną rolę, co objawia się m.in. w emblematach oraz inskrypcjach na uzbrojeniu. Potrzeba wielowarstwowej analizy znaczeniowej dekoracji broni, niedostatecznie omówionej, a nawet udokumentowanej w opracowaniach z zakresu bronioznawstwa europejskiego, wydaje się wystarczającym uzasadnieniem podjęcia niniejszego tematu. Tytułowa *Ars Emblematica* to pojęcie właściwe dla historii sztuki, stosowane głównie w odniesieniu do niderlandzkiego malarstwa nowożytnego. Interesujące, że historia badań nad tym zagadnieniem przypomina ewolucję sposobu myślenia o analizowanych w niniejszej pracy źródłach materialnych. Gdy w XIX w. znawcy sztuki zainteresowali się malarstwem holenderskim, uznali że jest ono zwierciadłem życia dawnego społeczeństwa i przykładem odrębności artystycznej, ukształtowanej przez warunki klimatyczne, ekonomiczne i społeczne (Michałkowa et al. 1981, s. 8). Dopiero po 100 latach, w XX w. zauważono, że w dotychczasowych badaniach pominięto całkowicie wymowę metaforyczną, religijno-etyczną i filozoficzną malarstwa holenderskiego (tamże). Znaczenie terminu *sztuka emblematyczna* najlepiej wyjaśnia nam zdanie Paula Claudela, który twierdził, że *obraz holenderski: obok tego co głosi donośnie, zawsze mówi coś zupełnie cicho* (tamże). Opinia ta odnosi się doskonale do wielowarstwowej i często enigmatycznej emblematyki uzbrojenia średniowiecznego. *Ars Emblematica* wykorzystująca emblematy właściwe, inskrypcje oraz ciągi liter rozwinęła się znacznie wcześniej niż w czasach nowożytnych.

Celem niniejszego opracowania jest rozpoznanie przejawów obyczajowości, sposobu myślenia i zachowań człowieka średniowiecznego w dekoracji uzbrojenia oraz umiejscowienie ich w szerszym kontekście kulturowym. Nie jest ono rozprawą z zakresu bronioznawstwa sensu stricto, lecz szeroko rozumianej antropologii kulturowej. Źródła materialne są tutaj jedynie medium - nośnikiem określonych treści oraz idei. Interesowało nas będzie wszystko, co pozwala traktować konflikt w średniowieczu jako zjawisko społeczne i kulturowe, czyli przemoc ujętą w jarzmo norm etycznych, religijno-rytualno-magicznych i społecznych.

Istotną kwestią wydaje się ustalenie genezy i czasu trwania poszczególnych toposów obecnych w piśmiennictwie, sztuce i muzyce średniowiecznej,

rozpoznawalnych też w dekoracji oraz inskrypcjach na uzbrojeniu. Z powyższych rozważań rodzi się pytanie, kiedy dokładnie miało miejsce kształtowanie się etosu i obyczajowości wojownika, a następnie rycerza średniowiecznego? Czy możemy uznać, że kultura rycerska ma swoją genezę w XI w. (por. Flori 2003, s. 79), gdy na podstawie dokumentów uchwytne stały się przemiany społeczne i prawne prowadzące do powstania stanu rycerskiego? Należałoby się zastanowić, czy źródła materialne w konfrontacji z innymi dowodami są nam w stanie wyjaśnić genezę tych zjawisk? Jaki wpływ miało wprowadzenie chrześcijaństwa na obyczajowość ludzi stale zajmujących się wojowaniem? Czy myślenie magiczne, charakterystyczne dla barbarzyńskiego i rzymskiego świata pogańskiego, zostało całkowicie wyrugowane przez nową religię? Czy w dekoracji uzbrojenia elitarnego ujawnia się przewaga głębokiej chrześcijańskiej myśli filozoficzno-religijnej nad płytką magią ludową, czy jest zgoła odwrotnie? Idąc dalej warto rozważyć, czy chrześcijaństwo dotarło na tereny znajdujące się na północ od Alp jako element kultury elitarnej, właściwej dla erudytów i myślicieli, czy przybyło na te obszary wraz z całym bagażem wierzeń ludowych oraz przesądów właściwych dla klasycznej cywilizacji śródziemnomorskiej. Wreszcie należy zadać pytanie, które dokładnie wątki sztuki emblematycznej można określić jako osadzone w starożytnej kulturze śródziemnomorskiej, a które mają swe źródła w *Barbaricum*? Należałoby też poruszyć kwestię stopnia wykształcenia rzemieślników zajmujących się sztuką emblematyczną na uzbrojeniu oraz generalnego wpływu kultury elitarnej na przedstawicieli niższych warstw społecznych. Celem niniejszych rozważań jest również odpowiedź na pytanie, czy istnieje związek między daną kategorią uzbrojenia, a udokumentowanymi w jej ramach emblematami oraz inskrypcjami? Naturalnie można by się np. spodziewać, że amulety lub talizmany o funkcji apotropaicznej i ochronnej częściej będą tworzyły dodatkowe, magiczne zabezpieczenie hełmu, tarczy, pancerza, czy zbroi płytowej niż miecza, puginału oraz innej broni ofensywnej. Czy znajdziemy jednak potwierdzenie takiego założenia w źródłach materialnych? Kolejnym poziomem analizy będzie określenie znaczenia samego uzbrojenia w oderwaniu od emblematów na nim występujących. Nacisk zostanie tutaj położony na wymowę symboliczną broni w kontekście prawnym. Istotnym problemem jest broń w grobach oraz jej związek ze średniowieczną rzeźbą sepulkralną. Analiza zebranego materiału pozwala bowiem postawić hipotezę o istnieniu symbolicznego języka darów grobowych, którym zdaje się także przemawiać rzeźba nagrobna.

Wyznaczenie zakresu terytorialnego dla badań omawianego materiału źródłowego jest zadaniem niezwykle trudnym. Temat rozprawy dotyczy bowiem zjawisk kulturowych, których wpływ obserwuje się nie tylko na terenie Europy, ale też np. na obszarach lewantyńskich w dobie krucjat. Za płynną granicę omawianych zjawisk można przyjąć kres silnego oddziaływania w średniowieczu europejskiej cywilizacji łacińskiej, wyrastającej z tradycji Cesarstwa Zachodniorzymskiego. Poza kręgiem naszych zainteresowań znalazło się zatem Imperium Bizantyńskie oraz obszary gdzie wyraźnie dominowały wpływy wschodniorzymskie, a więc tereny dawnej Rusi. Dla omawianych kwestii trudno również precyzyjnie ustalić ramy chronologiczne. Praca ta dotyczy wprawdzie przede wszystkim późnego średniowiecza, lecz nie sposób omówić zjawisk charakterystycznych dla tego czasu, bez odnoszenia się do ich wczesnośredniowiecznych a nawet jeszcze starszych początków. Długie trwanie tradycji średniowiecznej, aż do nowożytności, też nie może być pominięte. Najstarsze z analizowanych źródeł pochodzą z V/VI w., który tradycyjnie uznaje się za początek średniowiecza. Jest to oczywiście cezura sztuczna i w dalekim stopniu umowna. Zaobserwowano, że średniowieczna *Ars Emblematica* silnie zaznacza swoją obecność na uzbrojeniu pochodzącym z terenów położonych na północ od Alp jeszcze w 1. połowie XVI w. Na terenie Włoch z kolei, sztuka renesansowa ma wyraźny wpływ na dekorację uzbrojenia już w XV w. Merytoryczny zakres niniejszej pracy obejmuje przede wszystkim zabytki związane z indywidualnym uzbrojeniem oraz atrybutem władcy, wolnego wojownika i rycerza. Najistotniejsza jest tu osobista relacja dawnego użytkownika z przedmiotem, przez co np. heraldyka czy weksylologia jako dziedziny związane z komunikacją na polu bitwy, czy w szrankach i mające do pewnego stopnia charakter totemiczny, mają ograniczoną przydatność dla zaprezentowanej w pracy dyskusji. Nacisk położono na uzbrojenie ochronne, które nie tylko pełniło funkcję bojową, lecz stanowiło dodatkowo rodzaj ubioru wojskowego podlegającego modom oraz dekorowanego wedle upodobań właściciela. Miecz lub puginał można potraktować jako akcesorium tego stroju – nie tylko broń, lecz i element męskiej galanterii. Takie uzupełnienie ubioru stanowiły też ostrogi. Oczywiście wymienione przedmioty były w późnym średniowieczu również elementami komunikacji niewerbalnej, zwłaszcza gdy odznaczały się specyficzną dekoracją i wykończeniem. Insygnialny i atrybutywny charakter broni drzewcowej, obuchowej, strzały, klejnotu hełmowego oraz tarczy będzie przedmiotem osobnych, bardziej szczegółowych studiów w niniejszym opracowaniu.

W ramach średniowiecznej Ars Emblematica na uzbrojeniu można wyróżnić kilka godnych przedyskutowania nurtów tematycznych. Jeden z najbardziej rozpowszechnionych i starożytnych, to zapewnienie magicznej ochrony właścicielowi broni poprzez umieszczenie na niej amuletów oraz talizmanów o mocy apotropaicznej. Amulet, zgodnie z współcześnie stosowaną definicją, jest przedmiotem, znakiem, symbolem lub emblematem, któremu przypisywano właściwości magiczne (Kieckhefer 1990, s. 77). Talizman zaś, pełniący podobną funkcję, wykonywano za pomocą liter występujących w ciągach lub tworzących słowa mocy, fragmenty modlitw oraz formuły magiczne (tamże)[1]. W średniowieczu cytaty z Biblii lub inwokacje do Boga i świętych, znajdujace się na talizmanach, pełniły często analogiczną funkcję do formuł magicznych, co było piętnowane zwłaszcza przez scholastyków. W zawartych tu rozważaniach zostanie podjęta próba oddzielenia płytkiej magii, opartej o słowa mocy, od rzeczywistych modlitw o wstawiennictwo, cytatów z Pisma Świętego oraz procedur liturgicznych odnoszących się do wartości duchowych, jakimi miał odznaczać się chrześcijański wojownik. Owe wartości duchowe, w przekonaniu ówczesnych ludzi pozwalały rycerzowi lub zbrojnemu zwyciężyć adwersarza, dysponujacego doskonalszym uzbrojeniem, ponadprzecietną siłą oraz wyszkoleniem. Umieszczanie na broni cytatów z Biblii mających usprawiedliwić porywczość jej właściciela, będzie tu traktowane jako wątek poboczny w dyskusji.

Kolejny ważny nurt emblematyczny łączy się z rycerską obyczajowością miłosno-turniejową, czyli tzw. *fin amor*. Ujawnia się on we wszystkich niemal analizowanych kategoriach średniowiecznego uzbrojenia i oporządzenia jeździeckiego, znajdując najpełniejszą manifestację w przypadku siodeł turniejowych zdobionych kościanymi, reliefowymi aplikacjami.

Bardzo istotna wreszcie dziedzina sztuki emblematycznej odnosi się do polityki, symboliki władzy oraz rangi. Broń i jej dekoracja będzie tutaj analizowana pod kątem roli, jaką odgrywała w rytuałach inicjacyjnych, ceremoniale sprawowania władzy, propagandzie oraz działalności stowarzyszeń o charakterze klientelistycznym.

Nadanie pracy odpowiedniej, usystematyzowanej struktury jest w przypadku nakreślonego tematu jednym z najtrudniejszych, jeżeli nie niemożliwych zadań. Kryterium porządkującym nie mogła być do końca chronologia badanych przedmiotów, gdyż niektóre emblematy oraz inskrypcje pojawiają się w czasach wczesnochrześcijańskich lub jeszcze dawniej i trwają nieprzerwanie, w niezmienionej formie do końca średniowiecza, a nawet znacznie dłużej. Stworzenie kategorii pojęć, inskrypcji i emblematów wyrażających określone treści ideowe oraz przytoczenie przykładów ich występowania na różnych rodzajach uzbrojenia także wydaje się ryzykowne. Nieco inne bowiem znaczenie ma ten sam emblemat pojawiający się na uzbrojeniu zaczepnym, inne zaś na ochronnym, poprzez nakładanie się wymowy symbolicznej oręża i jego dekoracji. Dla każdej kategorii broni właściwy jest ponadto nieco inny zestaw treści ideowych, wyrażanych w jej zdobieniu. W założeniu praca miała mieć charakter studium antropologicznego. Postanowiono więc nadać jej formę opartą o schemat Curriculum Vitae średniowiecznego wojownika. Pierwszy rozdział ma na celu naświetlenie wczesnośredniowiecznej genezy pewnych idei, które rzutowały na ostateczny kształt późniejszej obyczajowości rycerskiej. Dużo miejsca poświęcono w nim rytuałom inicjacyjnym, dzięki którym młody mężczyzna stawał się pełnoprawnym, wolnym wojownikiem oraz ceremoniałowi objęcia i sprawowania władzy. Poruszono też kwestię kształtowania się politycznej idei towarzystwa klientelistycznego, stanowiącego grupę najwierniejszych pretorian króla, obecnej później w literaturze arturiańskiej i będącej inspiracją dla późnośredniowiecznych władców. Rozdziały poświęcone emblematyce uzbrojenia ochronnego, zaczepnego oraz oporządzenia jeździeckiego, uporządkowano inspirując się strukturą bardziej klasycznych prac broniozawczych. Były to kategorię przedmiotów, którymi rycerz lub zbrojny posługiwał się za życia i które towarzyszyły mu bezpośrednio niemal na każdym etapie wojennej kariery. Klamrą spinającą całość jest rozdział poświęcony emblematyce uzbrojenia wykorzystywanego podczas ceremonii pogrzebowych oraz jego roli jako medium w komunikacji niewerbalnej, po złożeniu na ołtarzu, do grobu lub zawieszeniu nad nagrobkiem.

Stan badań w Polsce nad określonymi w ten sposób zagadnieniami po części omówił już O. Ławrynowicz w swojej pionierskiej pracy: *Treści ideowe broni rycerskiej w Polsce wieków średnich* (2005). Stwierdził on, że podjęty przez niego temat nie doczekał się monograficznego ujęcia i wskazał na ważniejsze artykuły z zakresu historii i historii sztuki, które okazały się przydatne w dyskusji na temat rozpatrywanych przez niego kwestii (tamże, s. 10-11). Aby nie narazić się w oczach czytelnika na zarzut powielania tematu podjętego przez O. Ławrynowicza, warto przytoczyć słowa

[1] Odwrotny podział, według którego amulet jest pisany literami, a talizman stanowi znak lub przedstawienie, zaprezentował R. Bugaj (1986, s. 12), co wydaje się jednak rzadziej spotykanym poglądem w literaturze.

tego autora, dotyczące głównego celu jego pracy: (…) *treści ideowe broni rycerskiej w Polsce wieków średnich, traktowane jako zjawisko całościowe, nie zaś treści ideowe poszczególnych zabytków średniowiecznej broni rycerskiej z ziem polskich. To ogólne, przeglądowe podejście usprawiedliwione jest także wspomnianą, początkową fazą badań nad treściami ideowymi broni, a więc brakiem (znanych autorowi) analogicznych prac z innych obszarów Europy, które pozwalałyby już teraz zastosować sprawdzoną metodę katalogowania i analizowania treści ideowych konkretnych zabytków dawnej broni* (Ławrynowicz 2005, s. 17). Niniejsza monografia, obejmująca sferę wpływów Europy łacińskiej oraz poświęcona treściom ideowym i kulturowej roli konkretnych zabytków, diametralnie różni się zatem od ujęcia ogólnego w obrębie ziem Polski, zaprezentowanego przez O. Ławrynowicza (2005).

Opracowanie tego autora można potraktować jako rozwinięcie na gruncie polskim badań rozpoczętych przez M. Slivkę, których wyniki opublikował on w swoim artykule: *Symbolika výzbroje a výstroja* (2002). Słowacki badacz syntetycznie przedstawił najważniejsze wątki związane ze znaczeniem kulturowym uzbrojenia w chrześcijańskim ujęciu religijno-filozoficznym. Wśród nich sporo uwagi poświęcił koncepcji zbroi duchowej, obecnej w Piśmie Świętym oraz idei dwóch mieczy (miecza władzy świeckiej i duchowej). Ogólne spojrzenie na poruszany problem, charakterystyczne też dla polskiej pracy o treściach ideowych broni rycerskiej, należy uznać za niezbędne na pionierskim etapie badań, gdyż systematyzuje ono pewne pojęcia, dając dobry punkt wyjścia do dalszych rozważań. W pracy M. Slivki pojawiła się wszakże i hipoteza dyskusyjna, wyrastająca z pewnej tradycji postrzegania uzbrojenia przez archeologów. Broń występującą we wczesnośredniowiecznych grobach, na podstawie jej niewielkiego udziału procentowego w zestawie wyposażenia grobowego, uznano za wyznacznik statusu społecznego oraz przedmiot „bez wątpienia" o charakterze elitarnym (Slivka 2002, s. 593). W dyskusji zawartej w niniejszej pracy zostanie podjęta próba wykazania, że nie zawsze bogate wyposażenie grobowe należy interpretować jako świadectwo pochowania w danym grobie przedstawiciela ścisłej elity społeczeństwa średniowiecznego. Omówione już przez O. Ławrynowicza, lecz jeszcze raz godne przywołania, są artykuły w dużej mierze poświęcone tematyce kulturowej i symbolicznej roli broni oraz oporządzenia jeździeckiego, autorstwa J. Szymczaka (1992, 1995, 1997, 2001). Zwraca się w nich uwagę, m.in. na rolę poszczególnych elementów uzbrojenia średniowiecznego oraz jego dekoracji w niewerbalnej komunikacji społecznej. Studia J. Szymczaka wyrastają z tradycji ośrodka o najbardziej ugruntowanej tradycji badań bronioznawczych w Polsce, stworzonego na Uniwersytecie Łódzkim przez A. Nadolskiego. Dokonania autorów związanych z tą szkołą, a także inne wartościowe prace polskich archeologów, historyków i historyków sztuki, poświęcone jednostkowym zagadnieniom z zakresu treści ideowych broni średniowiecznej, doczekały się już w literaturze szerokiego omówienia (Ławrynowicz 2005, s. 11). Po opublikowaniu monografii O. Ławrynowicza (2005), w dalszym ciągu powstawały wyłącznie artykuły poświęcone odizolowanym wątkom omawianej problematyki. Ostatnio Szczerbiec – miecz koronacyjny królów polskich, stał się ponownie przedmiotem gruntownych studiów, dotyczących kontekstu kulturowego w którym powstał, funkcjonował oraz wymowy symbolicznej jego dekoracji (por. Żygulski 2008). Wyróżniającą się pracą jest tutaj artykuł M. Biborskiego, J. Stępińskiego i G. Żabińskiego (2011), w którym autorzy starają się z powodzeniem uwiarygodnić dawną, zapomnianą hipotezę, że wygląd oraz program inskrypcji i piktogramów na Szczerbcu mógł być inspirowany opisem miecza *Durendala*, występującego w XII-wiecznej, hiszpańskiej wersji opowieści o Rolandzie. Ponadto, starają się oni wyjaśnić znaczenie symboli obecnych w dekoracji jego rękojeści. Kolejnym przykładem opracowania pojedynczego problemu ze sfery emblematyki średniowiecznej jest interesujący artykuł A. Michalaka (2013), poświęcony przedstawieniom maszkaronów na tarczach w średniowiecznej sztuce. Poszczególne wątki pojawiające się w pracy tego autora będą tutaj przedmiotem dalszej dyskusji. Wydaje się jednak, że monografia ujmująca całościowo emblematykę uzbrojenia średniowiecznego w oparciu o przykłady źródeł materialnych nie powstała dotychczas na gruncie polskim. Wcale nie lepiej przedstawia się stopień opracowania poruszanego problemu na pozostałych terenach Europy. Zainteresowanie emblematyką uzbrojenia ma tutaj znacznie starszą historię niż w Polsce, lecz nie doczekało się jeszcze monograficznego i w pełni naukowego opracowania. Warto jednak w tym miejscu wymienić pionierskie prace problemowe Ch. Buttina na temat kulturowej roli ostróg (Buttin 1923) oraz insygnialnej funkcji pocisków broni miotającej w średniowieczu (Buttin 1954). Jego studia na temat późnośredniowiecznych strzał ceremonialnych kontynuował i rozwinął J. Kalmár (1957) oraz H. Nickel (1968) w odniesieniu do okazów o powiększonych rozmiarach i luksusowym zdobieniu. Magiczne i astrologiczne znaki na broni cieszyły się zainteresowaniem badaczy europejskich już w XVIII w. (Wallin 1746). Bardziej nowoczesne opracowania tego zagadnienia powstały jednak dopiero w latach 20. XX w. (Rambaldi 1921; Deonna 1924). Studia te, choć niezwykle intere-

sujące i wnoszące wiele do dyskusji na temat trwania starożytnych i średniowiecznych zachowań magicznych, bazują jednak przede wszystkim na nowożytnych źródłach materialnych. Zasadniczo oparte są one na krytycznej analizie dokumentów z XVII w., gdzie mowa jest o sporządzaniu talizmanów pomocnych na wojnie. Ich autorzy wszakże nie oparli się też pokusie używania jako źródeł, wiedzy o znakach astrologicznych i kabalistycznych, budzących wątpliwości publikacji XIX-wiecznych ezoteryków.

Dysertacja R. Wegeliego (1904) o inskrypcjach na mieczach średniowiecznych, napisana z wielką erudycją, miała charakter przełomowy dla historii studiów bronioznawczych, nie dotyczyła bowiem ewolucji uzbrojenia, lecz przede wszystkim legend i znaków na nim występujących. Wytyczona przez niego ścieżka badawcza, polegająca w dużej mierze na studiach epigraficznych, znalazła wielu naśladowców wśród bronioznawców europejskich (np. Ullmann 1958), choć próba określenia znaczenia inskrypcji była zazwyczaj komplementarna w stosunku do analizy zabytku jako całości (np. Leppäaho 1964, Uhlemann 1964, Schneider 1964, Alexander 1985, 1987; Geibig 1991, Schulze-Dörrlamm 1995, Oakeshott 2000a, Aleksić 2007, Wyrwa et al. (red.) 2011). Na gruncie polskim wyróżnia się praca M. Głoska (1973) poświęcona wyłącznie znakom i napisom na mieczach średniowiecznych w Polsce. Treści ideowe są w niej jednak tylko jednym z wielu poruszanych wątków. Problemowi znaczenia konkretnych inskrypcji mieczowych autor ten we współpracy z innymi badaczami poświęcił osobne, cenne dla obecnej dyskusji artykuły (np. Głosek Kajzer 1977; Głosek, Makiewicz 2007).

Kabalistyczny napis AGLA na średniowiecznym mieczu wyłowionym z rzeki Ljubljanicy w Słowenii, rozpatrywany był w szerszym kontekście kulturowym przez T. Nabergoja (2002). Autor ten nie wykorzystał jednakkże innych znanych egzemplarzy z tym napisem jako tła porównawczego.

Treści ideowe mieczy są ostatnio coraz częściej tematem przewodnim muzealnych katalogów naukowych. Do szczególnie udanych należy zaliczyć publikację zbiorową pod redakcją M. Scaliniego (2007): *A bon droyt. Épées d'hommes libres chevaliers et saints* oraz katalog wystawy: *L'épée. Usages mythes et symboles* (Blasco et al. 2011). Mimo że miecze należą do najlepiej zbadanych kategorii uzbrojenia, pod względem emblematycznym i epigraficznym, w dalszym ciągu podkreślany jest niedostatek publikacji poświęconych temu zagadnieniu i potrzeba wypracowania nowoczesnej metodologii odczytywania legend mieczowych (por. Wagner et al. 2009). Przy studiach nad treściami ideowymi innych rodzajów broni białej, jak choćby puginałów, najlepiej bazować na materiałach pochodzących z kwerend muzealnych. W publikacjach bowiem bardzo często spotykamy informacje, że na jakimś okazie zaobserwowano zdobienie, inskrypcję lub przedstawienie świętego, lecz brakuje stosownej dokumentacji rysunkowej czy fotograficznej tej dekoracji (np. Puype 2014, s. 88).

Stan naszej wiedzy o emblematyce uzbrojenia ochronnego, a w szczególności o znaczeniu inskrypcji na nim występujących, należy ocenić jako wysoce niezadowalający. Wiele egzemplarzy, przechowywanych przez lata w arsenałach, podlegało licznym przekształceniom, także z powodu brutalnej konserwacji, niszczącej ich pierwotną dekorację. Ponadto autorzy piszący o średniowiecznych zbrojach, zainteresowani byli wyłącznie ich pochodzeniem, funkcją oraz ewolucją, zupełnie marginalnie traktując inskrypcje i symbole, nie będące znakami produkcyjnymi (np. Gamber 1953, 1955; Thomas 1954; Blair 1958; Boccia, Coelho 1967, Scalini 1996). Jako przykładem możemy posłużyć się tutaj unikatową kolekcją uzbrojenia rycerskiego, należącą do rodzin von Matsch i von Trapp z zamku Churburg w Tyrolu. Budziła ona od dawna żywe zainteresowanie bronioznawców zajmujących się tematem uzbrojenia ochronnego. Dopiero jednak po konfrontacji danych, pochodzących z kilku monografii jej poświęconych (np. Trapp 1929, Scalini 1996, Paggiarino et al. 2006), możemy uzyskać niepełne informacje na temat emblematów oraz inskrypcji na wchodzącym w jej skład uzbrojeniu ochronnym. Czytelnik odnosi wrażenie, że w dalszym ciągu celem dociekań naukowych bronioznawców jest tutaj ustalenie ewolucji uzbrojenia ochronnego oraz identyfikacja warsztatów płatnerskich na podstawie znaków produkcyjnych.

W ramach uzbrojenia ochronnego, tarcza wydaje się najlepiej opracowana pod kątem symboliki. Być może wynika to z samej jej specyfiki, jako jednego z najbardziej nasyconych treściami ideowymi rodzajów broni. Kamieniem milowym w historii badań nad tarczami jest dysertacja H. Nickela (1958), w której autor włożył wiele wysiłku w próbę wyjaśnienia znaczenia omawianego elementu uzbrojenia dla kultury wieków średnich. Ustalenia tego badacza oraz znaczną część materiału ilustracyjnego z jego pracy wykorzystano w publikacji J. Kohlmorgena (2002) na temat tarcz rycerskich w średniowieczu, co świadczy, że w dużej mierze pozostały one aktualne. H. Nickel w wielu miejscach poruszał problem treści ideowych dekoracji tarcz w opracowaniach konkretnych zabytków z kolekcji Metropolitan Museum of Art w Nowym Yorku (Nickel 1995a) oraz artykułach poświęconych uzbrojeniu występującemu w literaturze arturiańskiej (Nickel 1995).

Pobieżny przegląd literatury pisanej przez bronioznawców nie jest wprawdzie pełny, lecz wystarczy, aby uzmysłowić jak fragmentaryczny pozostaje stan badań nad zagadnieniem, będącym tematem niniejszej monografii. Ten stan rzeczy należy prawdopodobnie wytłumaczyć stwierdzeniem, że analiza treści ideowych na uzbrojeniu średniowiecznym wykracza daleko poza obszar klasycznych badań bronioznawczych.

Dla zawartych tutaj rozważań bardzo istotne znaczenie mają też publikacje o charakterze ogólnym oraz słowniki pojęć i symboli właściwych dla kultury średniowiecznej (np. Kirschbaum (red.) 2004). Zostały one już wielokrotnie omówione w literaturze (np. Wachowski 2013, s. 7). Czasem w zrozumieniu zjawisk obecnych w średniowieczu i w myśl zasady, że „wszystkie drogi prowadzą do Rzymu" pomocne okazują się opracowania przedmiotów magicznych, związanych ze starożytną cywilizacją śródziemnomorską. Taką wartość ma niewątpliwie monografia na temat starożytnych talizmanów, autorstwa J. G. Gagera (1992). Niezwykle ważną monografią, która uzmysławia nam przetrwanie do średniowiecza starożytnych idei, zachowań rytualnych oraz magicznych, jest też dzieło R. Merrifielda (1988). Choć nie jest ono wyłącznie poświęcone wiekom średnim, to pozwala nam do pewnego stopnia zrozumieć mentalność człowieka średniowiecznego i pozbyć się wielu anachronicznych sądów na temat podejmowanych przez niego działań. Podobny charakter ma historyczna praca M. Pastoureau (2006), który pojął próbę wyjaśnienia, jak oczami człowieka średniowiecznego postrzegano świat oraz jaką rolę w społeczeństwie średniowiecznym odgrywała komunikacja niewerbalna, oparta na symbolach. Cenne są także inne prace tego autora, poruszające problem symboliki w heraldyce rzeczywistej (Pastoureau 2009) oraz fantastycznej, występującej w literaturze arturiańskiej (Pastoureau 1993). Zrozumienie średniowiecznych talizmanów, zasad ich pisania oraz zastosowania innych przedmiotów magicznych, ułatwia również książka Kieckhefera (1990). Dzięki niej można odkryć pokrewieństwo między tekstami spotykanymi na metalowych płytkach, pełniących rolę talizmanów już od czasów starożytnych, akcesoriach stroju oraz uzbrojeniu. Na gruncie polskim powstała interesująca książka na temat nauk tajemnych w dawnej Polsce, autorstwa R. Bugaja (1986). Niestety, dotyczy ona przede wszystkim czasów nowożytnych. Średniowiecze zatem, w ramach wstępu, omówiono w niej lakonicznie i stereotypowo, przy czym wyraźnie położono akcent na walkę kościoła z praktykami magicznymi (tamże s. 46-47).

Niezwykle istotne jest pokrewieństwo między znakami oraz legendami obserwowanymi na biżuterii, a tymi które spotykamy na broni. Zupełnie wyjątkowa w tym kontekście jest monografia J. Evans: *Magical Jewels of the Middle Ages and the Renaissance, particularly in England* z 1922 r. Poruszane przez nią problemy są często kluczem do zrozumienia treści ideowych, zawartych w emblematyce uzbrojenia. Późniejsze prace o biżuterii (np. Deevy 1998, Lindahl 2003, Letkiewicz 2006 Campbell 2009) nie były wyłącznie poświęcone jej magicznym właściwościom, choć również mają dużą wartość dla zawartych w tej pracy rozważań.

Symbolika władzy omówiona została w przetłumaczonej niedawno na język polski książce *Potęga Rytuału* autorstwa G. Althoffa (2011). Przy omawianiu rytuałów sprawowania władzy we wczesnym średniowieczu, autor ten zatytułował jeden z podrozdziałów: *Skromne początki w czasach Merowingów*. Wydaje się, że owa skromność objawia się jedynie w źródłach pisanych, gdyż przeprowadzona w niniejszej pracy konfrontacja z dowodami archeologicznymi pozwala postawić tezę, że rytualizacja władzy w tym wczesnym okresie była już dalece rozbudowana.

Na koniec warto wspomnieć o ostatniej monografii K. Wachowskiego (2013): *Emblemata mediaevalia profana. Przykład Polski*, w której szczegółowo omówiono średniowieczne treści ideowe w sferze obyczajowości świeckiej. Nie poruszono w niej jednak spraw związanych z uzbrojeniem. Niniejsze opracowanie można potraktować jako komplementarne w stosunku do wymienionego dzieła i uznać za część studiów prowadzonych przez zespół do badań nad emblematyką średniowiecznych źródeł materialnych, stworzony na Uniwersytecie Wrocławskim przez profesora K. Wachowskiego (2013)[2].

Wartość zaprezentowanych zabytków, stanowiących podstawę zawartych w tej monografii rozważań, ma zróżnicowany charakter. Jednymi z najcenniejszych są źródła pozyskane podczas wykopalisk, gdyż mimo złego, a czasem fragmentarycznego stanu zachowania, mamy pewność że wszystkie ich elementy są autentyczne. Niestety, do ziemi rzadko trafiały egzemplarze luksusowe, odznaczające się rozbudowaną dekoracją i programem inskrypcji. Inna sytuacja wydaje się mieć miejsce w odniesieniu do znalezisk wodnych, które w dużej części należałoby traktować jako celowe depozyty. Wśród nich zdarzają się przedmioty okazałe, o bardzo oryginalnej dekoracji. Okazy, które nigdy nie trafiły do ziemi lub wody, mają też wysoką wartość dla przeprowadzonej tutaj dyskusji, o ile dysponujemy dobrą dokumentacją ich proweniencji. Wielokrotne czyszczenie i naprawianie tych przedmiotów

[2] Por. też: Sawicki 2014.

na przestrzeni lat w dawnych arsenałach mogło jednak mieć destrukcyjny wpływ na ich oryginalny wygląd.

Metoda badania źródeł w niniejszej pracy właściwa jest dla szeroko pojętej antropologii kulturowej. Podstawowym jej założeniem jest jak najszersze rozpoznanie sztuki, piśmiennictwa oraz muzyki średniowiecznej, aby możliwe było odkrycie znaczenia i właściwego, szerszego kontekstu określonych treści ideowych konkretnych zabytków uzbrojenia[3].

[3] Na potrzebę analizowania średniowiecznej literatury pięknej pod kątem badań bronioznawczych zwracał już uwagę J. Bumke (1992, s. 211), podkreślając, że ta kategoria źródeł nie jest w dostatecznym stopniu wykorzystywana.